

«Περί παιδων αγωγής» - Η παιδαγωγική σκέψη του Πλούταρχου

Βορβή Ιωάννα, Δρ., Σχολική Σύμβουλος Δ.Ε.

Δανιηλίδου Ευγενία, Δρ., Σχολική Σύμβουλος Δ.Ε.

Περιφερειακή Διεύθυνση Εκπαίδευσης Κεντρικής Μακεδονίας

ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: ioaborb@gmail.com,

ηλεκτρονικό ταχυδρομείο daniieugenia@gmail.com

Περίληψη: Η παιδαγωγική πραγματεία «[Περί παιδων αγωγής](#)», στην οποία επικεντρώνεται η παρούσα εργασία, αναδεικνύει τη μεγάλη συμβολή του Πλούταρχου ως παιδαγωγού, καθώς και τον πλούτο των γνώσεών του για την παιδική ψυχολογία. Η συγγραφή του συγκεκριμένου παιδαγωγικού έργου αποκαλύπτει την παιδαγωγική σκέψη και τις θέσεις του Πλούταρχου για το θέμα της ανατροφής των παιδιών και τον παιδαγωγικό ρόλο των γονέων, των δασκάλων και του σχολείου. Στο σύγγραμμα γίνεται ευρύς λόγος για την αγωγή του ανθρώπου από τη γέννηση ως το τέλος της ζωής του και αποτυπώνονται πολλές αξιόλογες αντιλήψεις που διατηρούν το κύρος τους μέχρι σήμερα. Στόχος της εργασίας είναι να παρουσιασθούν οι παιδαγωγικές θέσεις του αρχαίου Έλληνα συγγραφέα, όπως αναφύονται στο συγκεκριμένο έργο του και να εξετασθεί η συμβολή του στην Παιδαγωγική Επιστήμη και στην εκπαίδευση.

Λέξεις-κλειδιά: Πλούταρχος, «[Περί παιδων αγωγής](#)», παιδαγωγοί

Abstract: This paper focuses on Plutarch's pedagogical essay "About children's education" which highlights the great pedagogical contribution of the writer as pedagogue, as well as the wealth of his knowledge of children's psychology. This work reveals the pedagogical thinking and Plutarch's views on the topic of raising children and the educational role of parents, teachers and school. In the essay becomes broad reason for human education from birth to the end of his life and reflected many valuable ideas which retain their validity until today. The aim of the paper is to be presented the pedagogical posts of the ancient Greek writer, as crop up in this work and to examine the contribution of Pedagogical Science and education.

1. Εισαγωγή

Το θέμα της αγωγής των παιδιών είναι διαχρονικό, πάντα επίκαιρο και έχουν γραφεί πολλά σχετικά έργα από την αρχαιότητα έως σήμερα. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά έργα είναι το «Περί παιδων αγωγής» του Πλούταρχου. Ο Πλούταρχος (περ. [45-120 μ.Χ.](#)), από τη Χαιρώνεια της Βοιωτίας, υπήρξε φιλόσοφος, συγγραφέας και παιδαγωγός, με πλούσιο συγγραφικό έργο, το οποίο διακρίνεται σε δύο ενότητες: τα Ηθικά και τους Βίους. Στα Ηθικά, τα οποία περιλαμβάνουν μια μεγάλη ποικιλία θεμάτων θρησκευτικού, πολιτικού ιστορικού και άλλου περιεχομένου, εντάσσεται μια σειρά 183 πραγματειών και καταγραμμένων λόγων, στους οποίους περιλαμβάνεται ως προεισαγωγή η παιδαγωγική πραγματεία «[Περί παιδων αγωγής](#)». Το έργο αυτό αναδεικνύει τη μεγάλη συμβολή του Πλούταρχου ως παιδαγωγού, καθώς και τον πλούτο των γνώσεών του για την παιδική ψυχολογία. Αν και αμφισβητήθηκε από ορισμένους η γνησιότητα της πατρότητάς του, το «Περί παιδων αγωγής» αποδίδεται

στον Πλούταρχο, γιατί συνάδει με το συγγραφικό χαρακτήρα και το περιεχόμενο του συνολικού έργου του.

Στην πραγματεία αποκαλύπτεται η παιδαγωγική σκέψη και οι θέσεις του Πλούταρχου για το θέμα της ανατροφής των παιδιών με έμφαση στον παιδαγωγικό ρόλο των γονέων, των δασκάλων και του σχολείου και αποτυπώνονται πολλές αξιολογικές αντιλήψεις που διατηρούν το κύρος τους μέχρι σήμερα, γι' αυτό και παλαιότερα θεωρούνταν υπόδειγμα για όσους είχαν ως έργο την ανατροφή και διαπαιδαγώγηση των νέων. Στην Αναγέννηση, μάλιστα, τα έργα του Πλούταρχου αποτέλεσαν ουμανιστικό ιδεώδες.

Το σύγγραμμα αναφέρεται στην αγωγή του ανθρώπου από τη γέννησή του ως το τέλος της ζωής του, η οποία αφορά τους ελεύθερους άρρενες, με πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Όσον αφορά τη δομή του έργου, στην αρχή δηλώνεται ότι η αγωγή πρέπει να ξεκινάει πριν από τη γέννηση του παιδιού. Στη συνέχεια, αναφέρονται οι προϋποθέσεις της καλής αγωγής και εξετάζεται η πρώτη μέριμνα από τη γέννηση του παιδιού και εξής, με αναφορές στην ανατροφή από τη μητέρα ή στην προσεκτική επιλογή τροφού. Ακολουθεί η καλή επιλογή παιδαγωγών και δασκάλων. Αναλυτικά παρουσιάζονται οι αντιλήψεις περί παιδείας. Εκτενώς, επίσης, αναφέρεται η φιλοσοφία και η σημασία της ως ανώτερη αξία της ανθρώπινης παιδείας. Δίνεται έμφαση στην παράλληλη άσκηση του σώματος και, κατόπιν, εξετάζονται τα μέσα της αγωγής. Το βιβλίο καταλήγει με αναλυτικές συμβουλές προς τους γονείς και ειδικότερα προς τον πατέρα.

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται οι παιδαγωγικές θέσεις του αρχαίου Έλληνα συγγραφέα, όπως αναφέρονται στο συγκεκριμένο έργο του και εξετάζεται η συμβολή του στην Παιδαγωγική Επιστήμη και στην εκπαίδευση.

2. Βασικές θέσεις του συγγραφέα

Το “Περί παίδων αγωγής” παρουσιάζει παιδαγωγικό ενδιαφέρον, γιατί, με γλαφυρό τρόπο, διασώζει τις παιδαγωγικές απόψεις της κλασικής αρχαιότητας για το θέμα της ανατροφής των παιδιών. Διακρίνεται για τον πρακτικό χαρακτήρα του, με υποδείξεις και συμβουλές για να κατακτηθούν οι αξίες της ζωής μέσα από την αγωγή.

Αρετή

Βασική παιδαγωγική άποψη του Πλούταρχου είναι ότι η αρετή είναι προϊόν έθους, άσκησης. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις του, η συνύπαρξη τριών βασικών στοιχείων συντελεί στην επιτυχία της αγωγής. Πρόκειται για τη «φύση», δηλαδή τις φυσικές προδιαθέσεις που φέρει εκ φύσεως ο άνθρωπος, για το «λόγο», τη μάθηση και την πνευματική καλλιέργεια και το «έθος» δηλαδή την άσκηση. Ήδη τα σπέρματα της αρετής ανήκουν στη φύση. Η εξέλιξη και η προαγωγή της εξαρτάται από τη μάθηση, η εφαρμογή της στη ζωή από τη συνήθεια και η τελειοποίησή της και από τα τρία αυτά στοιχεία. Την ωφέλεια και την αποτελεσματικότητα της αγωγής μπορεί κανείς να τη διακρίνει παντού στη φύση (γη, φυτά, ζώα).

Ανατροφή των παιδιών

Ο Έλληνας φιλόσοφος υποστηρίζει ότι τα παιδιά πρέπει να ανατρέφονται από τις μητέρες τους. Ο θηλασμός είναι ο καλύτερος τρόπος διατροφής των νηπίων. Ο θηλασμός από τις ίδιες τις μητέρες τις καθιστά περισσότερο αφοσιωμένες και στοργικές προς τα παιδιά τους και, παράλληλα, η σωματική αυτή επαφή είναι

δυναμωτική της αγάπης. Σε περίπτωση αδυναμίας της μητέρας, θα αναζητηθεί πολύ προσεκτικά το κατάλληλο άτομο, τροφός, στην οποία θα ανατεθεί η φροντίδα του παιδιού. Η τροφός θα πρέπει να είναι πρόθυμη, χρηστή και ως προς στα ήθη Ελληνίδα. Η ανατροφή των παιδιών απαιτεί, κατ' αυτόν, πολύ κόπο, ανεξάντλητη αγάπη από τους γονείς και τους παιδαγωγούς και απεριόριστο χρόνο.

Παιδαγωγοί - Δάσκαλοι

Ο πατέρας ερευνά για το ποιόν και την ηθική υπόσταση του παιδαγωγού. Ιδιαίτερα σημαντική και σπουδαία για την ορθή εκπαίδευση θεωρείται η αναζήτηση άμεμπτου και ανεπίληπτου ως προς τη διαγωγή δασκάλου, με άσπογη συμπεριφορά και άριστη κατάρτιση, καθώς ρίζα της καλοκαγαθίας είναι η σωστή μόρφωση. Γιατί ο δάσκαλος ασκεί μεγάλη επίδραση στην εύπλαστη παιδική ψυχή και παρέχει στήριγμα στους νέους, ώστε να αναπτύσσουν χρηστά ήθη. Ο πατέρας οφείλει να μη φείδεται χρημάτων, προκειμένου να βρει τον καλύτερο και ικανότερο δάσκαλο. Θα πρέπει, όμως να έχει και ιδίαν αντίληψη για τη μάθηση των παιδιών του, να επικοινωνεί συχνά με τους δασκάλους και να ελέγχει την πρόοδο των παιδιών και τα αποτελέσματα του έργου του δασκάλων.

Παιδεία

Ο Πλούταρχος θεωρεί την ορθή παιδεία, με τη σημασία της καλής αγωγής και της σωστής μόρφωσης, οδηγούς για την αρετή και ευδαιμονία. Η παιδεία σκοπό έχει να δώσει στο παιδί εφόδια παντοτινά, τα οποία ούτε ο χρόνος τα φθείρει ούτε η αρρώστια και τα γηρατειά. Ο πλούτος, η δόξα, η ομορφιά, η σωματική δύναμη, η οικονομική και πολιτική ισχύς, ακόμη και η υγεία, που είναι ευμετάβλητα, είναι ανθρώπινα αγαθά ήσσονος σημασίας, γιατί είναι παροδικά και φθαρτά, όπως παλαιότερα υποστήριζε και ο Ισοκράτης (επιστολή προς Δημόνικον: «Νόμιζε μηδέν είναι των ανθρωπίνων βέβαιον»), τονίζει ο Πλούταρχος. Το μόνο αγαθό αναλλοίωτο, αθάνατο και θεϊκό είναι η παιδεία. Ακόμη, δίνεται έμφαση στη διάσωση και συλλογή παλαιών βιβλίων, γιατί είναι όργανο της παιδείας και πηγή της επιστήμης, των γνώσεων.

Δύο είναι τα σπουδαιότερα στοιχεία στην ανθρώπινη φύση: ο νους και ο λόγος. Ο νους άρχει το λόγο και ο λόγος υπακούει. Μόνο ο νους όσο περνάει ο χρόνος, τόσο ανανεώνεται, σύμφωνα με τον Πλούταρχο. Επίσης, τονίζεται πολύ η προετοιμασία του λόγου και καταδικάζεται η προχειρότητα και η αμετροέπεια.

Η Φιλοσοφία

Η φιλοσοφία είναι βασικό στοιχείο, συνισταμένη της υπόλοιπης παιδείας των νέων, οι οποίοι θα πάρουν μια «γεύση» μόνο από τα υπόλοιπα εγκύκλια μαθήματα. Η μέση εκπαίδευση ολοκληρώνεται με τη διδασκαλία των αποκαλούμενων «εγκυκλίων» μαθημάτων, τα οποία, κατά το Στοβαίο, ήταν επτά: γραμματική, φιλοσοφία, ρητορική, γεωμετρία, αριθμητική, αστρονομία και μουσική (Κρητικός, ά.χ., υποσημείωση, σ. 48). Πρόκειται για τα ίδια μαθήματα που είχε κατονομάσει ο Αριστοτέλης, χωρίς ακόμα να προστίθεται καμιά επαγγελματική τέχνη.

Ο Πλούταρχος θεωρεί πως η μελέτη των έξι εξ αυτών θα πρέπει να είναι ταχεία και ίσως ακόμα επιφανειακή. Αντίθετα υπεραμύνεται της αξίας που έχει η φιλοσοφία για τη ζωή και στην οποία θα πρέπει να επιμένει η σωστή αγωγή. Την

άποψη του αυτή την αιτιολογεί με το επιχείρημα ότι η φιλοσοφία είναι το μοναδικό φάρμακο της ψυχής, γιατί μέσω αυτής είναι δυνατόν να καταλάβουμε τι είναι καλό, αισχρό, δίκαιο, άδικο και γενικά τι είναι προτιμητέο και τι απορριπτέο. Αυτό περίπου επισημαίνει και ο Δημοσθένης στο λόγο του «Κατά Αριστογείτονος» (Ράπτης, 2002).

Από τον 1ο μ.Χ. αιώνα ένα από τα αγαπημένα ερωτήματα των στοχαστών της εποχής ήταν το κατά πόσο η εγκύκλιος παιδεία είναι απαραίτητη για να μπορέσει ο νέος να παρακολουθήσει τα υψηλά διανοήματα της φιλοσοφίας. Εδώ ο Πλούταρχος φαίνεται ότι έχει ασπαστεί την άποψη ότι δεν είναι απαραίτητη προϋπόθεση η μελέτη της.

Σωματική άσκηση

Μαζί με την πνευματική τροφή της σωστής εκπαίδευσεως που γεύεται ένα παιδί, είναι σημαντικό συγχρόνως να αθλείται, γιατί η ευρωστία κατά την παιδική ηλικία είναι θεμέλιο καλού γήρατος. Οι σωματικές ασκήσεις δεν θα πρέπει, όμως, να εξαντλούν τους νέους από την κούραση, καθώς η εξουθένωση δεν είναι καλός βοηθός στη μελέτη των πνευματικών επιστημών. Τα παιδιά πρέπει να ασκούνται στη στρατιωτική εκπαίδευση, ακοντισμό, τόξο και κυνήγι.

Μέσα Αγωγής

Ο Πλούταρχος συμπεριλαμβάνει στο έργο του προτάσεις για τη σωστή συμπεριφορά, τη σύνεση και την αυτοκυριαρχία των νέων. Πολλές από τις συμβουλές του έχουν διαχρονική αξία.

Η παρακίνηση των παιδιών στα καλά έργα πρέπει να γίνεται με παραινέσεις και πειθώ και όχι με ξυλοδαρμούς και με κακοποιήσεις, που αποθαρρύνουν και εξευτελίζουν. Οι επιπλήξεις και ο έπαινος να χρησιμοποιούνται εναλλάξ, γιατί με την επίπληξη τα παιδιά ανακαλούνται στην τάξη και με τον έπαινο παρακινούνται στα καλά έργα.

Τα παιδιά καλό είναι να μην υφίστανται κόπους πάνω από τις δυνάμεις τους, γιατί αποστρέφονται έτσι τη μάθηση. Το διάλειμμα είναι απαραίτητο, γιατί η ζωή έχει μοιρασθεί σε ανάπαυση και εργασία.

Η μνήμη είναι ταμείο (αποθήκη) της παιδείας, παράγει και αναπτύσσει την παιδεία, γι' αυτό πρέπει να ασκείται και είναι σημαντική όχι μόνο στη διαδικασία της μάθησης, αλλά και σε όλες τις πράξεις της ζωής και η ανάμνηση του παρελθόντος γίνεται οδηγός για τις σωστές αποφάσεις του μέλλοντος.

Οι πατέρες πρέπει να λαμβάνουν ειδική μέριμνα και να προετοιμάζουν τους γιους τους ώστε να είναι κοινωνικοί, καθώς η ακοινωνησία είναι αξιομίσητη. Επίσης, το να γνωρίζει κάποιος να νικιέται είναι έντιμο, ιδιαίτερα όταν η νίκη είναι βλαβερή.

Οι νέοι πρέπει να μην βλέπουν την υπόληψή τους με καταχρήσεις δημοσίου χρήματος, Ο έλεγχος του θυμού, η αποφυγή δογματισμού, η συγκράτηση της γλώσσας και η αξία της σιωπής, η αλήθεια και η αποφυγή του ψέματος, το οποίο δεν συγχωρείται τονίζονται, επίσης, από τον Πλούταρχο, ως στοιχεία που συντελούν σημαντικά στην ορθή αγωγή.

Η προφύλαξη και η επιτήρηση των παιδιών θα πρέπει να συνεχίζονται και στην εφηβική ηλικία, γιατί τα εφηβικά παραστρατήματα και οι παρεκτροπές είναι μεγαλύτερα από τα παιδικά. Οι συνομήλικοι που υπηρετούν ή συντροφεύουν τα παιδιά, πρέπει να έχουν εξαιρετικό χαρακτήρα, γιατί η συναναστροφή με χρηστούς

συνομήλικους είναι σημαντική. Τα παιδιά πρέπει να μένουν μακριά από κόλακες, για τους οποίους ο Πλούταρχος εκφράζει τον αποτροπιασμό του.

Των παραπάνω την εφαρμογή, ο Πλούταρχος τη θεωρεί δύσκολη και αποτέλεσμα κοπιαστικής προσπάθειας. Θεωρεί, όμως, ως μη υπερβαίνοντα τις ανθρώπινες δυνάμεις την εναλλαγή της τραχύτητας των πατεράδων με την πραότητα, την ηρεμία με την οποία πρέπει να αντιμετωπίζουν τα σφάλματα των παιδιών. Να μην κρατούν σε μάκρος την οργή τους και, κάποτε, να φέρονται ως αμβλύωπες και βαρήκοοι.

Καθοριστική για την αγωγή των παιδιών είναι η προβολή προτύπων ανθρώπων με εγκράτεια που απέκτησαν έπαινο και καλή υπόληψη ή παραδειγμάτων προς αποφυγή φιλήδωνων ανθρώπων, που περιέπεσαν σε συμφορές. Οι πατέρες οφείλουν να είναι πρότυπα και φωτεινά παραδείγματα για τα παιδιά τους.

Το να συγκρατήσουν οι γονείς και να εφαρμόσουν όλες αυτές τις συμβουλές, ο Πλούταρχος το θεωρεί ιδεώδες. Το να εφαρμόσουν, όμως, με ζήλο τις περισσότερες από αυτές, απαιτεί, βέβαια, τύχη και δραστηριότητα, αλλά οπωσδήποτε είναι κάτι κατορθωτό από την ανθρώπινη φύση.

3. Χαρακτηριστικά του έργου

Ο Πλούταρχος χρησιμοποιεί παρομοιώσεις σύντομες και σύνθετες (Κρητικός, ά.χ., σ.σ. 22, 30, 34, 38, 40, 44, 46, 48, 52, 58, 60, 64, 70, 78 κ.α), αλληγορίες (Κρητικός, ά.χ., σ.σ.26, 30, 74, 78 κ.α.), παραδείγματα (Κρητικός, ά.χ., σ.σ. 20, 24, 26, 56, 74 κ.α.) και ανέκδοτα (Κρητικός, ά.χ., σ.σ. 22, 28, 40, 42, 46, 62, 68 κ.α.), για να γίνουν τα λεγόμενά του κατανοητά και εύπεπτα και για να ενισχύσει τις θέσεις του. Επιπλέον, σε όλο το έργο του αφθονούν οι μεταφορές, οι εικόνες, τα επίθετα, ενώ αρκετή είναι η χρήση των ρητορικών ερωτήσεων. Επίσης, παραπέμπει σε πολλούς αρχαίους συγγραφείς (Κρητικός, ά.χ., σ.σ. 42, 48, 54, 58, 62, 70, 72, 74, 82 κ.α.) και παραθέτει παροιμίες και πολλά αποφθέγματα και γνωμικά δικά του (Κρητικός, ά.χ., σ.σ. 46, 48, 50, 52, 56, 62, 66, 74, 76 κ.α.) αλλά και άλλων, όπως των Φωκυλίδη, Ησίοδου, Δημόκριτου, Ευριπίδη, Πλάτωνα (Κρητικός, ά.χ., σ.σ. 28, 32, 42, 54, 58, 60, 60, 63, 70, 80, 82 κ.α.).

Για τον ίδιο λόγο χρησιμοποιεί θετικά παραδείγματα, πολλά από τα οποία αφορούν φιλοσόφους, ποιητές και πολιτικά πρόσωπα, κυρίως της κλασικής αρχαιότητας, όπως είναι οι Δημόκριτος, Αρχύτας, Δίων ο Συρακούσιος, Πλάτων, Σοφοκλής, Ευριπίδης, Λυκούργος, Περικλής κ.ά. (Κρητικός, ά.χ., σ.σ. 24, 32, 34, 44, 50, 52, 64 κ.α.). Χρησιμοποιεί και αρνητικά παραδείγματα, όπως το Γύλιππο το Λακεδαιμόνιο για αθέμιτα κέρδη (Κρητικός, ά.χ., σ. 62), τον ποιητή Σωτάδη και το σοφιστή Θεόκριτο για την ακράτεια της γλώσσας τους (Κρητικός, ά.χ., σ.σ. 66, 68) κ.ά..

Πολλά από τα ζητήματα που αναδεικνύει ο Πλούταρχος θίγονται και σε άλλα έργα της αρχαιότητας και πολλές από τις απόψεις του Πλούταρχου είναι όμοιες ή προσεγγίζουν εκείνες άλλων αρχαίων συγγραφέων και διανοητών όπως των Ευριπίδη, Διογένη Λαέρτιου, Κικέρωνα, Σοφοκλή, Απολλόδωρου, Ξενοφώντα, Ισοκράτη, Αριστοτέλη και ιδιαίτερα του Πλάτωνα (Κρητικός, ά.χ., υποσημειώσεις, σ.σ. 19, 20, 22, 24, 25, 27, 30, 38, 40, 41, 43, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 63, 66, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 81, 82).

4. Συμπεράσματα

Το σύγγραμμα αποτυπώνει το μορφωτικό ιδεώδες και τις περί αγωγής αντιλήψεις του Πλούταρχου και από την άποψη αυτή είναι σημαντικό. Ο προσανατολισμός της αγωγής που προτείνει είναι ανθρωποκεντρικός, με υψηλότερο ιδεώδες τη φιλοσοφική κατάρτιση και την εφαρμογή των αρχών της στην καθημερινή ζωή, με σαφείς επιδράσεις από τους Στωικούς, τους Πυθαγόρειους και, κυρίως, από το Σωκρατικό και το Πλατωνικό παιδευτικό ιδεώδες. Αργότερα, στο Βυζάντιο, έργα περί αγωγής υιοθετούν ανάλογη ανθρωποκεντρική προσέγγιση και η ανατροφή των παιδιών κατέχει, επίσης, κυρίαρχο ρόλο. Στόχος πλέον δεν είναι μόνον ο καλός καγαθός πολίτης, αλλά ο πολίτης του ουρανού, ο άγιος. Επίσης, μεγάλοι Έλληνες παιδαγωγοί του 20ου αιώνα, όπως οι Δελμούζος, Γληνός και Παπανούτσος, θεωρούν ότι η παιδεία βρίσκεται στην υπηρεσία του ανθρωπισμού που εξευγενίζει και ηθικοποιεί τον άνθρωπο (Ράπτης, 2002).

Η ανατροφή των παιδιών απαιτεί, κατά το συγγραφέα, πολύ κόπο, ανεξάντλητη αγάπη από γονείς και παιδαγωγούς και απεριόριστο χρόνο. Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος, ο Ιωάννης Χρυσόστομος και άλλοι Πατέρες της Εκκλησίας κατανοώντας τις δυσκολίες ανατροφής των παιδιών γράφουν πλήθος συγγραμμάτων, όπου συμβουλεύουν και νουθετούν γονείς και παιδιά.

Ο Πλούταρχος υποστηρίζει ότι, εκτός από την παιδεία, τα υπόλοιπα αγαθά είναι φθαρτά. Την άποψη για τα φθαρτά ανθρώπινα τη βρίσκουμε έντονα σε θρησκευτικά χριστιανικά κείμενα (π.χ. Πάντα ματαιότης τα ανθρώπινα, όσα ουχ υπάρχει μετά θάνατον· ου παραμένει ο πλούτος, ου συνοδεύει η δόξα·).

Η άποψη του διδακτού της αρετής και του συνδυασμού φύσης και αγωγής της χρηστής εκπαίδευσης υποστηρίζεται και από τον Πλάτωνα (Πολιτεία κ.α.) και από τον Αριστοτέλη (Ηθικά Νικομάχεια). Το συνδυασμό φύσης και αγωγής το συναντούμε με κάποιες μορφές και στη σύγχρονη εποχή. Για παράδειγμα, η ψυχοδυναμική σχολή, θεωρεί ότι η κοινωνική και γνωστική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα της δυναμικής επεξεργασίας του περιβάλλοντος από το άτομο, με βάση τις δομές που ήδη διαθέτει. Επίσης, η ανθρωπιστική σχολή έχει ως βασική θέση ότι ο άνθρωπος έρχεται στον κόσμο με πλούσια και αγαθή προίκα, έτοιμος να εξελιχθεί, μέσα από τη διαδικασία της φυσικής ωρίμανσης (Ματσαγγούρας, 2001).

Αναφορικά με τη θεωρία του Πλούταρχου ότι ο νους είναι ο ανώτατος άρχων του λόγου και ο λόγος υπήκοος του νου, υπενθυμίζουμε νεότερες θεωρίες, όπως του Πιαζέ ότι η ανάπτυξη της σκέψης αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για ανάπτυξη της γλώσσας, ενώ ο Βυγκότσκι υποστηρίζει την αμοιβαία αλληλεπίδρασή τους (Βυγκότσκι, 1993, Πιαζέ, 2001).

Η αγωγή, κατά τον Πλούταρχο, πρέπει να προάγει το πνεύμα, να καλλιεργεί την ψυχή και να ασκεί παράλληλα και το σώμα. Από τα Ομηρικά Έπη και την αρχαία Σπάρτη μέχρι τα δημοτικά τραγούδια της Εθνεγερσίας του '21 διαπιστώνεται ότι η σωματική διάπλαση και ευρωστία έπαιζε ρόλο.

Παιδαγωγικές αντιλήψεις που υποστηρίζονται από τη σύγχρονη παιδαγωγική

- Η σημασία της καλής συναναστροφής είναι και σήμερα ισχυρή. Την παροιμία που χρησιμοποιεί ο Πλούταρχος, για να ενισχύσει τις απόψεις του, «Αν χωλώ παροιμήσης, υποσκάζειν μαθήση» (Κρητικός, ά.χ., σ. 32) τη βρίσκουμε σε πολλές παραλλαγές και στις προηγούμενες εποχές (π.χ. στο «Συμπόσιο» του Πλάτωνα:

Όμοιος ομοίω αεί πελάζει) και στις μετέπειτα (Μ' όποιον δάσκαλο καθήσεις, τέτοια γράμματα θα μάθεις).

- Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη των παιδιών, νοητική και σωματική, καθώς και η σπουδαιότητα της κοινωνικοποίησης των παιδιών εμπεριέχονται στα ισχύοντα Προγράμματα Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ., 2003) και θεωρούνται αναπόσπαστα στοιχεία της σημερινής εκπαίδευσης.
- Το μέτρο σε όλα (π.χ. να αποφεύγεται ο μακροπερίοδος λόγος, να υπάρχει ποικιλία), η προετοιμασία του λόγου, τα παλαιά βιβλία ως πηγές της επιστήμης (γνώσεων) ισχύουν και σήμερα.
- Ο Πλούταρχος κατακρίνει τους ξυλοδαρμούς και τις κακοποιήσεις. Η άποψή του είναι αξιοσημείωτη, δεδομένου ότι οι σωματικές ποινές ίσχυαν μέχρι τη σύγχρονη εποχή (π.χ. μιχεβιοριστική σχολή, Lee Canter, Jones) (Ματσαγγούρας, 2001).
- Η προβολή προτύπων είναι διαχρονική. Ο Bandura, από τους κύριους υποστηρικτές της κοινωνικής μάθησης, υποστήριζε τη σημασία της προτυποποίησης και της μίμησης προτύπων, γιατί το παιδί έχει έμφυτη τάση να μιμείται συνειδητά ή ασυνειδητά τη συμπεριφορά άλλων, ιδιαίτερα αν έχουν κύρος ή κοινωνική θέση (Bandura, 1986).

Επίσης, αντιλήψεις ισχυρές και σήμερα είναι:

- Η μεγάλη επίδραση που ασκεί ο δάσκαλος στην εύπλαστη παιδική ψυχή και η συχνή επικοινωνία των γονέων με τους δασκάλους. Περί του εύπλαστου της παιδικής ηλικίας μίλησαν ο Μέγας Βασίλειος και ο Ιωάννης Χρυσόστομος, στα έργα τους περί της ανατροφής των νέων (Μπιλαλής, 1966, Στάμου, 1962).
- Οι επιπλήξεις και ο έπαινος (όχι ο υπερβολικός που οδηγεί στην έπαρση).
- Η σημασία της ανάπαυσης. Τα παιδιά δεν πρέπει να υφίστανται κόπους πάνω από τις δυνάμεις τους, γιατί αποστρέφονται έτσι τη μάθηση. Το διάλειμμα είναι απαραίτητο. Η αντίληψη για την αποφυγή υπερφόρτωσης των παιδιών και τη σημασία της ανάπαυσης, του διαλείμματος και του παιχνιδιού υποστηρίζεται και σήμερα (Fontana, 1996).
- Ο έλεγχος του θυμού (τον ανέφερε και ο Ευριπίδης στον «Πρωτεσίλαο» και, μετέπειτα, ο Ιωάννης Χρυσόστομος).
- Η αποφυγή του ψέματος (Σόλων ο Αθηναίος: Μη ψεύδου αλλά αλήθευε – Παλαιά Διαθήκη: Ου ψευδομαρτυρήσεις – Λαϊκή Σοφία: Ο ψεύτης και ο κλέφτης τον πρώτο χρόνο χαιρόνται).

5. Γενική εκτίμηση

Η σκέψη του Πλούταρχου δεν ήταν ούτε πρωτότυπη ούτε ενταγμένη σε μία και μόνο φιλοσοφική σχολή. Ήταν εκλεκτικός, όπως και πολλοί άλλοι στην εποχή του. Από το έργο του Πλούταρχου λείπει η βαθύτερη ψυχολογική αιτιολόγηση των προτεινόμενων κανόνων της αγωγής. Με δεδομένο, όμως, ότι η παιδαγωγική επιστήμη και άλλες επιστήμες με τις οποίες αυτή συνδέεται (ψυχολογία, κοινωνιολογία, βιολογία) είναι γέννημα νεότερων χρόνων, δεν ήταν δυνατόν να χρησιμεύσουν ως βάση για τη συγκρότηση της παιδαγωγικής του Πλούταρχου και δεν μπορεί να απαιτείται επιστημονικότητα από ένα έργο που γράφτηκε σε προγενέστερη εποχή.

Η διάταξη της ύλης θα μπορούσε να είναι πιο εύστοχη. Το βιβλίο μπορεί να μη διαθέτει αυστηρή ακολουθία νοημάτων, ούτε δημιουργικούς στοχασμούς, έχει, όμως, το πλεονέκτημα να παρουσιάζει συγκεντρωμένες τις κυριότερες απόψεις για το θέμα της αγωγής, όπως είχαν επικρατήσει στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία.

Η μορφή και το περιεχόμενο του βιβλίου συνάδουν με το πνεύμα της εποχής, κατά την οποία η ελληνική διανόηση είχε παρακμάσει και είχε χάσει τη δημιουργική ικανότητα, περιοριζόμενη στη μίμηση, στη μελέτη και στη συντήρηση των πνευματικών έργων του παρελθόντος.

Πρόκειται για σύγγραμμα παιδαγωγικής πρακτικής, προϊόν βαθιάς σκέψης, μελέτης, πείρας, με πλούτο γνώσεων για την παιδική ψυχολογία και με χρήσιμες υποδείξεις, ορισμένες από τις οποίες επιβεβαιώνονται σήμερα από την επιστήμη.

Βιβλιογραφικές παραπομπές:

- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
- Βυγκότσκι, Λ. (1993). *Σκέψη και γλώσσα*. Αθήνα: Γνώση
- Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για την Υποχρεωτική Εκπαίδευση Δ.Ε.Π.Π.Σ. (2003). Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- [Fontana](#) D. (1996). *Ψυχολογία για εκπαιδευτικούς* (μετφρ.: [Μ. Λώμη](#)). Αθήνα: [Σαββάλας](#)
- Καψάλης, Α. (2006). *Παιδαγωγική ψυχολογία*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης
- Κρητικός, Β. (εισαγωγή, μετάφρασις, σημειώσεις), (ά. χ.). *Πλούταρχου, Περί παιδων Αγωγής*. Αθήνα: Πάπυρος
- Ματσαγγούρας, Η. (2009). *Εισαγωγή στις Επιστήμες της Παιδαγωγικής*. Αθήνα: Gutenberg
- Ματσαγγούρας, Η. (2001). *Η Σχολική Τάξη*, τόμος Α'. Αθήνα: Γρηγόρης
- Μπιλαλής, Β. (1966). *Μεγάλου Βασιλείου. Προς τους νέους, Όπως αν εξ ελληνικών ωφελούντο λόγων*. 2η έκδοση. Αθήνα: Γρηγόρης
- Μωραΐτης, Δ. (1940). *Ιωάννου Χρυσοστόμου Παιδαγωγικά*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Παπύρου 96
- Ξωχέλλης, Π. (1989). «Αγωγή», *Παιδαγωγική και Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Πιαζέ, Ζ. (2001). *Η γλώσσα και η σκέψη του παιδιού*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Παπάς, Α. (2004). *Σύγχρονη θεωρία και πράξη της Παιδείας*. Αθήνα: Δελφοί
- Ράπτης, Γ. (εισαγωγή, περίληψη, μετάφραση, σχόλια, επιμέλεια), (2002). *Πλούταρχος, Περί παιδων Αγωγής, Παραμυθητικός προς Απολλώνιον, Παραμυθητικός προς την εαυτού γυναίκα*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος
- Στάμου, Π. (1962). *Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ομιλίες περί της ανατροφής των τέκνων*. Αθήνα